

821.163.41.08-31 Марковић Р. Б.

811.112.2'367.62

<https://doi.org/10.18485/sj.2024.29.1.12>

ИЛИЈАНА Р. ЧУТУРА*
ВИОЛЕТА П. ЈОВАНОВИЋ
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука, Јагодина

Оригинални научни рад
Примљен: 17. 10. 2023.
Прихваћен: 12. 12. 2023.

СТИЛЕМАТИЧНОСТ И СТИЛОГЕНОСТ НЕПРОМЕНЉИВИХ РЕЧИ У ПРОЗИ РАДОВАНА БЕЛОГ МАРКОВИЋА**

Предмет рада јесте стилематичност и стилогеност непроменљивих речи у прози Радована Белог Марковића. Непроменљиве речи анализиране су на корпусу од седам романа, те радова других аутора који су се бавили језиком Марковићеве прозе. У раду се упућује на моделе онеобичајења предлога, прилога, везника и речца, као и на специфичности њихове употребе у датом лексичком и синтаксичком окружењу.

Кључне речи: Радован Бели Марковић, непроменљиве речи, стилематичност, онеобичајења, стилогеност.

У свим књижевнокритичким освртима, књижевнонаучним и лингвистичким радовима о прози Радована Белог Марковића неизоставно се, макар на нивоу утиска, говори и о његовом језику. А у језику прозе Белог Марковића, осим архаизације на свим нивоима и употребе „ненормираних језичких јединица, махом лексичких”, истиче се „коезистенција језичких норми различитих идиома: норми савременог српског језика, рускословенског

* ilijana.cutura@gmail.com

** Реализацију овог истраживања финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/200140).

и славеносрпског језика, у извесној мери чак и норми српскословенског или дубровачког књижевног језика” (Милановић 2009: 46). Стога Микић оцењује језик Марковићеве прозе као „најснажнији израз чежње за оним што је током времена нестајало из српског језика и српске књижевности” (Микић 2017: 8), а Ковачевић као специфичан, засебни тип језика српске прозне књижевности „какав *мимо њега самога* нигде и ни код кога не постоји” (Ковачевић 2022: 97). Радовић Тешић (2000) сврстава Белог Марковића међу писце који „издашно, али храбро” „захватају” из ризнице предвуковског периода и тиме после век и по из тог фонда „проширују лексикон српске књижевности”.

Међутим, Ковачевић наводи да је (наравно, до момента када је рад (2022) предао за штампу), о језику Белог Марковића објављено само седам (лингвистичких) радова. Овде ћемо, са задовољством, констатовати да је у међувремену урађено још лингв(остил)истичких анализа, укључујући и Ковачевићеву на коју овде реферисемо и изузетно опсежну анализу А. Милановића (2022).

Предмет овога рада јесте стилематичност и стилогеност непроменљивих речи у прози Радована Белог Марковића. Наш примарни корпус чини седам романа. Међутим, у селекцији и анализи грађе служили смо се и резултатима, али и грађом, коју издвајају други истраживачи: Ковачевићевом (2015) анализом збирке *Живчана јатија*, опсежним радом В. Ђуркин (2016) која уз *Живчану јатију* свом корпусу додаје и роман *Кнез Мишкин у Белом Ваљеву*¹, Милановићевим радом (2022), где се за корпус узима роман *Госпођа Олга*, анализом језичко-стилских карактеристика приповетке *Машински елементи* М. Бабић (2015), те двама радовима о индивидуалној лексици у прози Белог Марковића (Миловановић 2015; 2022).

Непроменљиве речи у Марковићевој прози нису проучаване у оквиру засебних радова, мада су добиле заслужено место у анализама поступака онеобичајења језика. У тим анализама исказани су и поједини закључци. Тако Милановић примећује: „Архаизацији и славенизацији језика романа *Госпођа Олга* доприноси и изразито висока фреквенција славеносрпских прилога, везника *сиреч* и предлога *чрез* који сасвим сигурно нису изабрани да би попунили лексичке празнине” (Милановић 2022б: 184),² а Миловановић примећује да су прилози у Марковићевој прози „изузетно стилски маркирана група речи – како по необичности творбе, тако и по семантичкој затамњености” (Миловановић 2015: 172).

Једна од најупечатљивијих непроменљивих лексема свакако је прилог *тамо*, за који Самарџија (2011) налази паралеле са језиком народне књижевности, а Ковачевић (2015) издваја моделе употребе: „У свим наведеним

¹ Ауторка разматра и Марковићеве интервјуе. Ту грађу нисмо узимали у обзир.

² Из цитата су уклоњени бројеви страна у роману којима Милановић упућује на потврде.

реченичним белизмима чију структурно-семантичку доминанту чини прилог *тамо* тај је прилог употријебљен егзофорички, јер се њиме показује на нешто у изванјезичкој стварности [...] Употреба прилога *тамо* у свим наведеним моделима има за циљ да разбије просторно-временско јединство синтагматски обједињених компонената. Прилогом *тамо* истиче се особина или предмет који нису релевантни у актуелној говорној, комуникативној ситуацији, у ситуацији представљеној датим исказом као комуникативном реченицом. Употреба прилога *тамо* служи, дакле, да се дезактуализује особина или појам њим истакнут, да се покаже њихова ирелевантност или неважење у датој комуникативној ситуацији.” (Ковачевић 2015: 101):³

мува тамо рој (ГО, 37); у хелијанској тамо *чколи* (Л, 51); неке у свескама тамо романе... (ГО, 19); једина тамо фалинка (ГО, 59); „на клупи код Каменог тамо краља” (ГО, 43); у опсегу његових *ГАРМОНДОМ* сложених тамо сонета (ДБО, 47); од крупних тамо подлости оне ситне тешко је видети (ДБО, 55); Ђавоље тамо републике (КСП, 188).

На језичкој грађи романа *Госпођа Олга* Милановић (2022б: 176–177) истиче оваква уметања лексеме *тамо*, потврђујући их примерима (које овде, наравно, нећемо понављати) и сврставајући их, као и Ковачевић (2015) и Ђуркин (2016) у *белизме* – типичне идиостилске поступке писца. Милановић на закључке о употреби прилога *тамо* додаје бројне примере уметања речи *онти* између саставних делова синтагми различитих образовања (са придевским или падежним атрибутом у антепозицији, са атрибутивом, па чак и између делова антропонима или топонима, нпр.: Белу онти ћуприју (ГО, 50); филолошке онти цепидлаке (ГО, 56); кириос онти Дима (ГО, 28); Рожалије онти Мићићеве (ГО, 196)). Поред оваквих позиција, Бели Марковић формира и адвербијане конструкције са *тамо* и *онти*, у којима је такође присутно значење дисталности и дезактуализације (у првом примеру *тамо* раздваја предлог и именицу у конструкцији; у другом, дезактуализација је сагледива из контекста: *последњи час* заправо није био последњи):

Иначе га нико није призивао, осим *насамо*, камоли за Беле покладе, кад су се и непризвани, из тамо *оностраности*, псачански вучари избављали [...] (ПРК, 104); „... којем је *дотична* свећа већ трипут узалуд ужизана, почем му је сватрипут, у последњи онти час, за прекостранство одбијан агреман, а ни он сами, ’ординарној преживелости унаточ, ни са разлупаном главом не шћаше да умре” (ГО, 28).

Непроменљиве речи са „деиктичким додацима” Клајн (2002: 140) честе су у Марковићевом језику. Милановић (2022б: 180) бележи велики број лексема и потврда у роману *Госпођа Олга* и карактерише их као дијалектизме (*онти*, *илити*, *овти*, *свогти*, *његовти*, *свакојти*, *самојти*). Најчешће међу њима (поред *онти*) су везник *илити* и поредбена речца *каоноти*. Клајн (2002: 140)

³ Све примере истицаћемо подвлачењем како бисмо могли задржати оригинални курзив.

означава лексеме *илити* и *нити* као емфатичке варијанте, уз напомену да је формант *-ти* у њима, по Скоку, „од истог индоевропског корена као показна заменица *тај*). Овде ћемо навести потврде за везник *илити* (будући да *нити* нема такво својство маркираности у савременом српском језику) и поредбену речцу *каоноти*:

Велике хелијанске ватре, илити лимунације, које литерате кићеним језиком призивају, у забораву пепелишту нису запретане, мада су гласови о таквим збитијима спорије ишли... (Ј, 106); Катастарској икономији, илити одустајању од извесних правила, тањира звецкање повод не може да буде [...] (КСП, 127);

(...рчунајући да би се то донекле и могло, каоноти погранична тврђава када се брани, главно је да се у борби некако учествује, пазиће да се одолевање не изметне у безјанију”) (ГО, 30); Елем, Н. Калабић је госпођу Олгу – право ако се расуђује – књишки свиђао, „противно сваком појму и налогу сопствене памети, каоноти гимнасиста недосезиму супленткињу француског језика [...]” (ГО, 36); (,...такорекућ *ex tempore*, каоноти у некој опери [...]”) (ГО, 31–32);

Али Камени кнез се не могаше тек тако уклонити, „каоноти поменути цимер илити порцуланска балерина с поклопца клавира”, нити би уклањање његово, сви су то знали, помогло да утихну препирке... (ГО, 23); [...] или с некојег од доксата хелијанске у ждраку куле, за коју, ни у причи, темељи никад нису ускопани, некмоли да је, као кула, сазидана – па да се, кад сат одбие, у себе саму обурва, каоноти у једној бачкој вароши *Галерија* што се струсила. (Ј, 110).

Последња два примера издвојена су у засебну групу јер илуструју један од специфичних стилских поступака Белог Марковића – нагомилавање јединица сличних по значењу или по формалним карактеристикама (морфолошким, творбеним, синтаксички конструкцијом; в. Бабић 2015). У првом примеру су непроменљиве речи са истим формантом (*каоноти* и *илити*), а у другом – непроменљиве речи са различитим формантима, грађене на исти начин и са сличним тоналитетом „књишко” (Клајн 2002: 140) који је упарен са лексемом дијалекатског призвука.

Поред великог броја поредбених непредикатских и предикатских конструкција са поредбеном речју *као*, предлогом *попут*, спојем *као кад* (који није прави субординативни везник) и везницима *као што*, *као да* и *како* (Николић/Чутура 2015), у Марковићевој прози региструјемо и маркиране поредбене речи. Поредбена речца *каоноти* јавља се, уз немаркирано *као*, и у варијанти *каоно* (која јој, заправо, творбено претходи), а заступљена је и варијанта *каконо* (од *како*). Забележено је и слично проширење формантом *да*, које резултира лексемом *канда*, у везничком значењу „као да” или у прилошком „ваљда” (РСЈ, под *канда*):

„каконо ни Игњат Бајлони, за душу своју, бука и бес овог света сасвим кад утихну, у небеској модрили палату не могаше сазидати [...]” (ГО, 50); [...] чиме се и пред собом канда постиђивао, како је деликатни овај стицај доктор Субота у „Секулић хотелу” *alla stretta* протолковао [...] (ГО, 36); [...] каква и у старом катастру практика бејаше, у двоспратној, канда придремалој кући, преко пута Муселимовог конака [...] (КСП, 9); [...] да

се и не говори о увелој кожи с траговима од уједа буха, које у самотничким собама на добродошлост и сваку потпору канда наилазе [...] (ПРК, 147); Насмејао се само, канда патетично [...] (СУК, 13); Некима су се помаљали канда вучји зуби, бели као да су тог јутра изникли. (ПТМП, 12).

Као и лексема *каконо*, формантом *-но* продужен је, не мењајући значење, прилог *где*, као и заменица *што* коју у облику *штоно* бележимо у везничкој функцији (в. Вукић 2020: 24–25; 62). Осим овог „навеска” (како га назива Бабић, према Клајн 2003: 374), Бели Марковић веома често користи и *-ли* за проширење непроменљивих речи (*доли*; *негли*, *ноли*; *некмоли*, *камли*, уз стилски немаркиране варијанте):

[...] „днено се, попут маховине, замећу сонети” (ГО, 56); [...] „паче су ту стварцу и слушкиње под фотељима и канабетима упорно тражиле, све доклен се нису домислиле да ће им усредсређених мува тамо рој *место* проказати, штоно се већ потврдило [...] (ГО, 37); Истина, показало се, „народног памћења штоно би се касало”, како је судикамо јача „пречуканог Кнеза кредитна линија” [...] (ГО, 42–43);

[...] у колесима пред којима су мршави волови предисали, не мокрећи друкчије доли у ходу [...] (ПРК, 111); Сагласио бих се са онима који мисле да ће србијански влакови доцнити докле свет постоји, почем су и кренули доцније ноли влакови за чије је пруге јоште херцег Метерних извео путање (ПРК, 75); Госпођа Олга је више изигравала удовицу, знајући да јој добро пристаје црнина, негли што се удовицом воистину осећала, а Камени кнез бејаше јој, кажу, тек један од кокетних тамо изазова... (Госпођа Олга, 21); Бејаше то и са заметком текуће приче стицај: за готово се, наиме, ни катил-ферман у Белом Ваљеу без подмита не би примио, камли да би иког бастало о акањима нечије душе озбиљно да брине... (ГО, 45); [...] али нико од њега није могао да снуби ни најобичнију потанкост о опсади Бодрога, а камоли да би им он какав војеноисторически семинар одржао [...] (ПРК, 101).

Поред варијанти са формантом *-ли*, Бели Марковић за исказивање диферентности у степену јаке неједнакости (в. Николић 2014: 58–60) користи и друге маркиране варијанте – *камо* и *некмо* – које су управо „окрњене” у односу на неутрално (*а*) *камоли* и мање фреквентно и свакако већ стилски обележено *некмоли*:

[...] решен да ствари, „у погледу овосветског му етапа”, до крајности тера, не налазећи за нужно да се икоме правда, камо онима који су сматрали како несрећну слушкињу, „за коју се и госпођа Олга бејаше тобоже заузела”, није требало на одговор узимати [...] (ГО, 28); Трајашне и јасне међе нема ни између Божјег царства и Ђавоље тамо републике, некмо да их међу српским дрлијама бити може [...] (КСП, 188)

Уз овакве морфолошке интервенције, Бели Марковић уводи и бројне речи које региструје и наводи Милановић (2022б: 166), а које су „фонетски дијалектизми, речи које су само својим гласовним детаљем благо маркирани у односу на еквиваленте из савременог српског језика, било у области вокала (осем [...]), било консонаната ([...] јопет [...]). Партикуле *jouh(me)* и *тек(e)* припадају овим двама поступцима, те ћемо навести, ради потврде, неколико примера:

[...] да је ваљевска власт, овом згодом, однела тактичку победу, „премда не баш као суза чисту“, после које су упокојене, неупокојене и јоште неодлучене душе, наскроз погане или ту и тамо теке уфлекане, неометано могле да блуде – кроз васељенску, телесно-земаљску и изборну неизвесност. (ГО, 29); Прибислав ЧАБРИЛО имађаше срећу да теке саздане цркве ненад-потонуће, сред црквишта у селу зовомо Дићи сомереног, српско слепачко песништво не растелали [...] (КСП, 79); Трагали су многи и јоште трагају, засад, узалуд. (КСП, 190).

Како наводи Клајн (2003: 374), „[у] старијем језику суфиксација прилога је била прилично активна. Данас више ниједан прилошки суфикс није продуктиван, а међу већ створеним изведеницама вероватно их, у укупном збиру, има знатно више застарелих него оних које су још и данас у употреби. Са изузетком суфикса *-це* и *-ке* и њихових дужих варијаната, сви остали суфикси заступљени су само малим бројем примера“. Од морфема „навезака“ данас је још уобичајено *-а* „и донекле *-ем* у барем“ (Исто). Стога не изненађује што је Бели Марковић изузетно често посезао управо за оваквом врстом „проширења“ непроменљивих речи, што ћемо илустровати у сегменту рада у којем говоримо о одређеним врстама речи.

Међу предлозима са измењеним фонетским ликом у односу на стандард (прва група примера) је најфреквентнији фонетски дијалектизам *брез*, који у том облику учествује у творби. Нису реткост ни предлози чија стилематичност потиче од архаичног призвука. Међу њима су предлози *чрез*, *со* и *сокрај* – славенизми као део великог броја таквих лексема у Марковићевој прози, „експонената високог стила у предвуковској епохи“ (Милановић 2022б: 166). Највећи удео у онеобичајењу предлога има њихова морфолошка усложњеност у односу на немаркиране предлоге општеупотребног лексичког слоја; без обзира на степен архаичности њихових компонената, најчешће су то творенице (друга група примера):

„И очи су јој усмагле, чрез тога, као да је у земљи затрајала више од године“ – [...] (ГО, 102); [...] у мирисној прелести колубарског пролећног пејзажа, сокрај неког шумарка [...] (КСП, 159); Молим вас, не петљајте ме у нешто противу Династије! (ДБО, 137); Виш Србије се, једне ноћи, указала репата звезда; [...] (СУК, 33); (...Н. Калабић је, наиме, сматрао да кроза шифре ни слушкиње не говоре о скандалима у господској кући [...])” (ГО, 34); [...] залуд се нудећи онима који [...] а *capella* зането играју „со сајтником на глави наупроћ Моцарту” (ГО, 69); [...] у лажи-причама, у каквима се, на овдашњој пијаци, и ћорава кока за пар добрих коња брез доплате мења”. (ГО, 50); [...] мада ни госпођа Стокић не бејаше сасвим брез изгледа [...] (ГО, 18); [...] да различних фела овдашњи сметењаци, паче и сасвим манити субјекти, о дотичном кондирку брез појма бејаху – о чему доктор Субота, како год да би се узело, имађаше и јемствено знање. (ГО, 52); [...] да се и не говори о госпође Олге фајн-запамћењима, „препраним у три аизми-воде њезиног лукавства”, која брез извесне књижевне вредности не могаху бити; [...] (ГО, 46);

Умро је у својој вери, али је без опела сохрањен, украј гробља, у извешчало мундиру који сребрне и златне гајтане некоћ имађаше. (ЈЛ, 21); Сусед Живан, тек сишао с ума, већ је један мали украј баште гроб ископао... (ЈЛ, 68); [...] као кад се, преко Колубаре, удно видика, пешадија укопава. (ЈЛ, 109); ...али има и оних који су се, у његов спис, доселили из туђих романа [...] понад којих неки зевају, а неки плачу [...] (ЈЛ, 37); [...] понад

све брижности и додатна брига нам брига бејаше: [...] (КСП, 211); Напољу је ветар, до повише стрехе, узвиглавао снежне точире. (ПТМП, 10); Кад јулско се сунце избечи, понад колубарског клетог поља, оном ко с Попарског брда гледа учини се где и Бело Валево, са све војном касином и штацијским водоторњем, уврх небес поиграва [...] (ДБО, 108); [...] Михаило је Бунарија копао и Ђелијанцима би се чинило – кад би се, пореди извлачења ископане земље, чекрка латили – како нешто против власти управо раде. (Л, 117); Спрам тог факта, мамећу муштерију... (ГО, 23); Елем, Н. Калабић је госпођу Олгу – право ако се расуђује – књишки свиђао, „противно сваком појму и налогу сопствене памети [...] (ГО, 36); („[...] а ни он сами, ’ординарној преживелости унаточ, ни са разлупаном главом не шћаше да умре”) (ГО, 28); „подобито посред чела каквој чибуљници” (ГО, 42).

Овакви, стилематични предлози употребљавају се напоредо са њима синонимним немаркираним предлозима, односно оних који улазе у општи лексички фонд савременог стандардног српског језика. Тако се, како је примећено, паралелно употребљавају конструкције са узрочноконцесивним значењем са синонимним предлозима *упркос* и *унаточ* (Кубурић Мацура 2021: 39). На исти начин Бели Марковић употребљава и предлоге *уместо*, *место* и *наместо*, како и сложене везнике творене овим предлозима. Међутим, у сфери овог, супститутивног и експективног значења (в, Антонић 2005: 174; Ковачевић 2007: 16), у прозу Белог Марковића посебан архаични тон уноси предлог *меште*:

[...] почем се никад није говорило „на клупи код Каменог тамо краља”, но обрнуто – с пуним знањем како, „подобито посред чела каквој чибуљници”, меште кнеза, на тргу ублизу Началства, сами Краљ шилбочи [...] (ГО, 42–43); („...Н. Калабић је, наиме, сматрао да кроза шифре ни слушкиње не говоре о шкандалима у господској кући и да о анаконским тиквама није требало причати *одисеје*, меште да се пред публику изаје с адутом [...]”) (ГО, 34).

Дакле, Бели Марковић употребљава, једне уз друге, стилски маркиране и неутралне везнике, не одбацујући ниједну варијанту у свом језичком амалгаму који сабира различите епохе и регистре, те у њему „сапостоје” (Ковачевић 2022: 93) и различите јединице истог значења. Међутим, ако имамо у виду и то да су једна од израженијих карактеристика Марковићеве прозе „изневерена очекивања” и непрестано изненађење које се обликује јединицама различитих типова и језичких нивоа у семантичким пољима ексцептивности, ексклузивности, концесивности, диферентивности, адверзативности и експективности (Чутура 2023), можемо рећи да Бели Марковић, између осталог, тежи диверсификацији лексичког фонда и синтаксичких модела у тим пољима.

Поред навођених (*илити*, *негли*, *ноли*), региструјемо и архаичне везнике, творене по веома сличним или истим моделима које смо регистровали код прилога, партикула и предлога. То су најчешће својеврсна морфемска „проширења” (*аколи*, *докти*) или слагање. Међу најкарактеристичнијим (најфреквентнијим) су *паче*, *почим*, *дочим*, те *сиреч* (в. Милановић 2022б: 184).

Сложени везници граде се учешћем маркираних лексема (*осем што*, *осем ако*, *мањ ако*) и, такође, коегзистирају са бројним сложеним везницима

за које Ђуркин (2016: 77) наводи да су „у високом степену инкомпатибилни са књижевноумјетничким стилем, какви су на примјер сложени везници специфичног значења *с тим што*, *с тим да*, *с напоменом да*, чија се употреба везује прије свега за административни, научни и публицистички функционални стил, док се сасвим ријетко појављују у књижевноумјетничком стилу”. Специфичне, стилематичне везнике и сложене везнике потврдићемо следећим примерима (у првом су, у истој реченици, један за другим употребљени сложени везници различитих регистара *с тим што* и *мањ ако*):

[...] с тим што се не би примити могло ни да би се болестан гупак баш најбоље снашао на месту окружног началника, мањ ако се грбавост не би узимала као полудравље [...] (ДБО, 107);

[...] онима који [...] играју „со сајтликом на глави насупроћ Моцарту” у летњем ношиву боси, докти кантарџија, крца Вилотијевић, уочи светог Мрате, не би просикнуо: [...] (ГО, 69); (...у чему је госпођа Олга и сама, можебити, секундовала, аколи пак није – знала је шта се збива”) (ГО, 31);

[...] просикнуо: „Ебем ти зиму”, штоно му, „од Васкрса јоште”, на врху језика бејаше, каоноти и свим Ваљевцима уосталом, „без обзира на сталеж и имућа фактичко стање, акопрем се, ни зими око Пура Моце, крај касапског пања и секире, наоко није проређивала публика [...] (ГО, 69); Знамо то, акопрем сам, различних прилика незгодним стицајем, одабрао списатељску тамо каријеру [...] (ДБО, 123);

[...] „паче су ту стварцу и слушкиње под фотељима и канабетима упорно тражиле, све доклен се нису домислиле да ће им усредсређених мува тамо рој *место* проказати [...] (ГО, 37); [...] и они који у погледу саме историје не бејаху са собом утврдо, премда им је говело да *vis a vis* Каменог кнеза читају *feuilleton*-е, паче и неке у свескама тамо романе... (ГО, 19); ...с тим што се за готово не би могло примити да различних фела овдашњи сметањаци, паче и сасвим манити субјекти, о *дотичном* кондирку без појма бејаху – о чему доктор Субота, како год да би се узело, имађаше и јемствено знање. (ГО, 52)

Босиок, звончиће, шебој, кадифицу, лепог јову, споменак и трандафил посејали су околу [...] али муве су свеудиљ терале по своме – почем прекоморско сађе остаде без икаква дејства. (ГО, 14); Све би се то некако измајсторисало, али се подозреваше да би се и за готову мајсторију измакла прилика, почем се рашчуло да госпођа Олга нагло побољева. (ГО, 31); Истина, показало се, „народног памћења штоно би се касало”, како је кудикамо јача „пречуканог Кнеза кредитна линија”, почем се никад није говорило „на клупи код Каменог тамо краља”, но обрнуто [...] (ГО, 42–43)

Елем, дотле је дошло да су у Белом Ваљеу и воскари на „зелену грану” с обе ноге понајпосле стали, обичним данима тункујући толико свећа колико ни о Задусницима тунковали нису, дочим је еснафски њихов старешина, кириос онти Дима, „тврђ на пару преко сваке мере”, дао да му се од мор-кадифе скроји џамадан... (ГО, 28); [...] како да се од поменутих мува телесно заштити [...], дочим јој је у први ред долазила за сопствену душу несносна стрепња. (ГО, 30);

[...] заказујући двобоје, сиреч: пиштољ-дуеле на које никада неће изаћи. (ГО, 56); Каменог кнеза су оретко помињали [...], али није заборављана мувља она напаст, „сиреч: погана му душа” [...] (ГО, 41)

Потпуно у складу са више пута потврђеним налазом да Марковић захвата лексику из различитих епоха и у „мозаику различитих језика” (Микић 2013: XLII) интегрише синхронјске и дијахронјске, али и „готово инкомпатибилне особине књижевног и некњижевних функционалних стилова” (Ковачевић 2022:

91), јесте и паралелна употреба концесивних везника *иако*, *мада* и *премда*. Мада међу њима нема сасвим маркираних (архаизама, неологизама, „белизама”), утврђено је да је *иако* у савременом језику најфреквентнији, *мада* је упола мање фреквентан, „док клаузе са везником *премда* спадају, судећи по овим подацима, у нискофреквентно средство за исказивање концесивности у савременом српском језику” (Кубурић Мацура 2021: 115). Употреба сва три везника, наравно, омогућује Марковићу да избегне понављања истих лексема (први пример). Међутим, ово не може бити примарни разлог лексичкој разноликости јер, како се види у другом наведеном примеру, Марковић „не бежи” од понављања истих везника у једној комуникативној реченици (што му, између осталог, омогућује и сама дужина реченице):

[...] а овако – до премијере није ни дошло, због ситничавих примедба Управе, иако је главна рола госпођи Паранос обећана, имајући у сматрању *фах*, мада ни госпођа Стокић не бејаше сасвим без изгледа, паче би госпођа Стокић [...] и онајбоља у тој роли била... (ГО, 18);

Једина корист бејаше сама клупа („...не баш комотна за тројицу, али потама за двојицу, премда би и петорица некако просела”), чије су *дупетронство*, курталисани од напасних мува, могли да загреју и они који у погледу саме историје не бејашу са собом утврдо, премда им је говело да *vis a vis* Каменог кнеза читају *feuilleton*-е, паче и неке у свескама тамо романе... (ГО, 19).

Веома сличне интервенције везане су и за прилоге. Када су у питању временски прилози, међу њима има оних који су претрпели фонетске измене или су фонетски дијалектизми, оних који су архаизми, или оних који су на граници архаизама, ређи у савременом језику од својих општеупотребних еквивалената. Фреквентни су прилози *некоћ* и *доцније*, што илуструјемо следећим групама примера:

На грунту гдено је данас Гимнасијум ваљевски, подигнути су, некоћ, правитељствене за сиротињско жито кошеве [...] (ПРК, 179); Овима се може приписати склоност да се властита повесница потцени и погужва, а такви су се судови, некоћ, изрицали по механамa у којима је срески начелник седео [...] (Ј, 108); [...] „Један валс, милостива”, уз кистханд старог штучера који је, некоћ, стекао навику да чежњу и испуњење на доличном одстојању обдржава. (Ј, 69); [...] Павлова механа, у којој су од оба света трговци масне новце на шеш-бешу губили, некоћ, а после: на картама с ликовима великих светаца [...] (Ј, 94);

[...] Варајдинске 73. хусарске ескадроне, са официрима у пуној гали, од чијег је реглеманом утврђеног људства, и коњства, пошто је калајисано сунце село, само Јосип Шваба претекао, као за семе тиква, који је доцније обрекао да ће, за свог века, Пелијанцима као добошар и писмоноша верно служити: [...] (Ј, 94); Витомир се, доцније, оженио Добријом Тејић [...] (СУК, 19); Учили су, доцније, Р. Б. Марковића и Достанићи, шабачки препарандисти [...] (Ј, 71).

Чест је и прилог *вазда*, који се јавља и у конструкцији „као и вазда”, уз творбено усложњене прилоге *повасдан* и *повседневно* који су семантички еквивалентни прилошким изразима неутралним у савременом српском језику (*по цео/читав дан*, в. Чутура 2020: 157–158):

Али Лики рибару је, по речима некојег студента Филипа, вазда измицао фабулозни свитер госпође Клавдије Шоша [...] (СУК, 19); [...] поготово после чувене *Битке за Човку и колубарски потес*, и великог штурма, само су најпростудушнији мислили да ће се сама од себе читава ствар издушити, као и вазда, кад новим добом о старим стварима започне четрст и заметну се притворна глагоља – што бејаше мудро, али ни упола уистину тачно. (ГО, 23); [...] „али детахисани корешпонденти, као и вазда, имађаху о тому друкчија упутства”. (ГО, 27)

Градили су се да га не виде, чак и они који зјала повасдан телале [...] (ЈЛ, 42); Буљину су, према капетана Сармашевића изричитој заповести, у ходник изнели, али неко је опазио да се, повседневно, мањи и сатире ионако окрњена *глава шећера* [...] (ЈЛ, 43).

Прилози којима се локализује фаза радње (почетак, наставак, крај) имају стилематичну морфолошку структуру, опет добијену морфемским уланчавањем које је, како се показује, карактеристично за језик Белог Марковића:

Чивилук ваља, кроз механски аузлунг, узети топрв у визуру: [...] (ДБО, 109); У Белом Ваљеву се на тако штогод гледаше искоса и протонамесник Видак је од Консисторије, топрв, онда и од владике самог заискао допуштење [...] (ДБО, 135); Елем, догле је дошло да су у Белом Ваљеву и воскари на „зелену грану” с обе ноге понајпослед стали, обичним данима тункујући толико свећа колико ни о Задушницама тунковали нису [...] (ГО, 28).

Онеобичење на плану временских прилога са значењем временске дистанце, фреквенције, мере времена и кратког трајања или пунктуалности (издвојени у посебну групу примера због бројности) такође има разноврсне „изворе”: то су архаизми (*истом, таки*, те *очас* уместо истозначног прилога *зачас* и конструкције *за час*), речи страног порекла (*промттно*) или морфолошки ослободене лексеме (*оретко, покадшто, позадуго, гдешкад*, те *свеудиљ* са значењем и просторним и временским).

[...] оставку је безусловну дао и земљомерство земљописом таки заменио, у псачанске вукојевине дубоко залазећи [...] (КСП, 25); Упућен да на овом свету увек буде некеме замена, кир Папајаоанис је и сам, промттно, аванзман добио: *толмач* је постао [...] (ЈЛ, 45); Ветар је у глави Манојловој нешто узбуркао и Манојло из кљуна гаврана име своје чуо, па је, истом, у краљевој тамо гарди, сабљу преломлио. (ЈЛ, 20); Истом, нешто се црно и меко, баршунасто, као крила оне лептирице, стаде спуштати преко очију њезиних. (СУК, 79); Уто је пред сваког стигла по велика чаша, од оних по којима се оштре жилети. (СУК, 21); [...] али су Ваљевци спацир практику очас свештили, па су и за дана сами Споменик у широком луку заобилазили... (ГО, 17);

Покадшто, хелијански ветрови мирис мора доносе... (ЈЛ, 31); [...] гдено се, веле, позадуго бацала једног дрва попречена грана [...] (КСП, 159); Каменог кнеза су оретко помињали [...] (ГО, 40–41); [...] а наскоро је и лично, „налогом сврабљивог радознања”, на речену клупу ненадано присео [...] (ГО, 53); [...] Н. Калабић би, без двоумљења, на сваки упит памтљив одговор исповртао и нико га не могаше склонити да се гденкад прићути [...] (КСП, 159); Босиок, звончиће, шебој, кадифицу, лепог јову, споменак и трандафил посејали су около [...] али муве су свеудиљ терале по своме – почем прекорморско сађе остаде без икаква дејства. (Госпођа Олга, 14); [...] те су чак и газдаши, који су пре рата ишли у лов и недељом јахали коње, мркнули у лицу, кршили прсте због зиме, која се, свеудиљ, отезала. (ПТМП, 11); Душе ваља, и пређе је, не да није, бивало да се строморише гдештогод државно [...] (ПТМП, 11); Сви ће се заклетити и разићи ће се кућама, да живе

као и досле што су, а власт намирена: [...] (ПТМП, 12); На ван су се избацивали сви они што из шуме нису баш јучер дошли [...] (ПРК, 191).

Међутим, мимо лексичког онеобичајења запајају се и друге стилске интервенције у употреби прилога. Једна од њих је издвајање прилога, како стилематичних тако и нестилематичних, запетама, које је видљиво у претходно навођеним примерима, а на које је указано као на једну од карактеристика организације Марковићеве реченице (Чутура 2015), што ћемо илустровати примерима са временским прилозима који припадају општеупотребној лексици:

[...] па се тај шешир некимa привиђао: пуст некако и обезглављен, а могао се, понекад, и у алушком чечарју видети... (ЈЛ, 98); Телијанци се, тад, Бога бојали нису, знајући да Бог није командант дивизије [...] (ЈЛ, 101).

Други ниво стилске интервенције је лексичко окружење и синтаксичка организација сегмента у којем се појављује немаркирана лексема, која у таквим условима добија статус стилеме или чини интегрални део стилеме. Ово ћемо показати на примеру именичке лексеме *међувреме*, која у прилошкоизразном споју у *међувремену* (изван којег се готово и не користи) учествује у алузији на *Оченаш*: „Статус нашег умља неважан је, сада и у међувремену: [...]” (КСП, 15). Алузија – а тиме и стилогеност – реализована је оквиром „и сада и”, где израз у *међувремену* супституише прилог *увек*, али и присутним (псеудо)славенизмом *умље*. Марковић, ипак, употребљава, такође у стилематичној форми славенизма, али не увек идентично фонетски обликовану, и саму именицу *међувреме*: „У стварном је животу, Дунавом, већ пукао лед, а могло се узети на знање и да, ’у междувремљу’, Панонијом јури онај исти воз [...]” (СУК, 13–14); „Ту, дакле, не бејаше междувремја, ни у междувремју сасвим кратког станка да би се Вемија и Максим могли сусрести” (*Живчана јапија*, 237, пример из: Ковачевић 2015: 110). Тако нестилематичне лексеме ступају у одређени саоднос са својом стилематичном верзијом и онда када су присутне у различитим делима (уколико Марковићев опус, или боље речено, језик, посматрамо у целисти).

Поред творбених модела којима морфемски усложњава речи и оних којима их славизира, Бели Марковић, да се послужимо глаголом из његове прозе, „изумева” још један начин онеобичајења прилога. Он, наиме, проширује беспредлошки инструментални модел, донекле маргиналан у савременом српском језику, на прилошке лексеме временског и начинског значења. То никако не може бити случајно јер, како се показује, Марковић примењује двојаку аналогију. Према првој образује временски прилог са значењем реципроцитета *добом*, по нама, узимајући за „предложак” адвербијализовани инструментал синонимне именице *временом* (који има и предлошко-падежну варијанту *с временом*), док прилог *треном* гради по узору на *часком* (в. Чутура 2020: 147). Према другој, инструментални беспредлошки модел примењује и градећи прилоге *навиком* и *стицајем*:

[...] о којој су најцрње ствари проносили управо они који свеће некоћ ужицаху, обдан и по трипут, око његовог „непомен-спомена”, као што – у кудли мањем броју, додуше – и око Каменог краља навиком чињаху. (ГО, 41); Кад катастар до тачке свог слома стицајем доспе, сваки катастриста сам са собом нерешиму битку започиње. (КСП, 114); Боцу ракије при себи стицајем имадеш ли, то је као да ти оседлан коњ пред капијом фркће, упропањ удара и чека ногу у узенгију да туриш [...] (ПРК, 149); Заправо дуката, стицајем ако бану... (ГО, 101).

Ова наклоњеност Белог Марковића ка иновирању израза у облику беспредлошког инструментала сведочи о још једном поступку онеобичајења којим ствара „белизме”, али и о потпуно специфичном поступку којим у својем књижевнојезичком изразу шири продуктивност слабо фреквентног модела⁴ у одређеном пољу и падежној форми даје статус стилеме.

Док је неутрални, стандарднојезички синоним у првом случају (*навиком*) предлошко-именички прилошки израз *по навици*, у другом случају елиптиран је део израза *стицајем околности* (који се може остварити и у варијанти са обавезним детерминатором уколико изостаје именичка лексема; обе су заступљене у Марковићевој прози: *у даном стицају* (ГО, 37), *како у Каменог кнеза стицају, тако и у стицајима о којима се, осем шапатам, друкчије није причало* (ГО, 37); *незгодним стицајем* (ДБО, 123)). Овоме се придружује и конструкција *без неке* (Л, 139), у којој је елиптирана именичка лексема, као и на исти начин окрњени израз који бисмо могли реконструисати као *којом приликом*:

[...] прадеда је мој у фрајкору био, и са Живаном Раонићем, целим капетаном, иструпачки се наскакао, а да је, којом, погибши ми прадеда, штогод мемоара, ма и у траљам, истористима оставио, сви би познали колико – у војеним стварима – може да пресуди то ако командујући офицер по перси и под носем длакав није [...]” (ДБО, 123); Ако их, којом, не будем нашао, веровао сам, саме ће му приступити (ПТМП, 9).

Међу прилозима за место издвајају се фонетски дијалектизми, а међу прилозима за начин бројнији и различити типови стилематичних лексема. Случајеве где ни суфикс ни основа нису неуобичајени, али њихова комбинација јесте, илустроваћемо лексемама *журке*, као и суфиксом *-имице* у *клештимице*, *хрпимице* који је данас уобичајен само у прилозима *м(ј)естимице*, *д(ј)елимице*, *летимице*, *хотимице*, с тим да се и овде повлачи пред прилозима на *-чно* (Клајн 2003: 376). Чести су начински прилози чија је сама основа маркирана – ретка, уподобљена „опонашању некадашњег српског вишег стила” (Милановић 2022б: 184) или, пак, „учена” у контексту читавог тона текста у оквиру којег је употребљена (нпр., у нашем примеру, *публично*, те *покусно* (ПРК, 99),

⁴ Уопште, инструментални начински прилошки изрази, укључујући оне са лексемом *начин* као експонентом категоријалног значења, заузимају периферну позицију у односу на доминантни акузативни модел на *X начин* којим су у потпуности замениви (в. Палић 2007: 54; Чутура 2020). Инструменталне конструкције са значењем омогућивача типа „млин ради паром” (Ивић 2005: 30) такође су замењене низом продуктивнијих.

династички (ДБО, 135) и сл.). Карактеристични су, и овде, модели повећања морфолошке комплексности, која се у случају начинских прилога остварује претежно слагањем (последња група примера):

[...] паке шумар Богосав Чолак-Милетић, тим сознањем незгодно опечен, и додатно канда *очолачен*, хотијаше, *одозор*, по голубу абер да упуту [...] (ДБО, 135); И у старом оделу Турци су *одзада* брижљиво опрани, што је, топрв за кавалерију, и те како важно. (ДБО, 123);

Отресит сељак, и (ј)ексер из пете *кештимице* док му ваде, труди се да остане упамћен као човек који сваки губитак лако подноси [...] (КСП, 47); Негде око поноћи потрчаше *хрпимице* и загатише од механе врата. [...] *Хрпимице* загатише врата, негде око поноћи, кад потрчаше. (ПТМП, 28, 29); [...] казиваху да сви премећу мисли и сећања, журке, као труду плеву [...] (ПТМП, 12); Све је то помогло да за Р. Б. Марковићем пође глас како му је глава крцата бубашвабама изврнутим на леђа, а могло би се, без неке, казати и да његовој персони, *ћутуре* узето, прикрпите се може сваки опис из наслеђених ћелијанских разглагоља [...] (ЈЛ, 139); Дошао је *пехотно*, старом бановинском цадам, с ногавицама у чарапе увученим, и настанио се у старој Марковића кућерини, коју су суседи готово раскровили. (Јмунација, 56); Науптrefet-у оном *трепетно* се стога надамо, а драги Бог ће се већ сетити. (КСП, 16); [...] као да ти оседлан коњ пред капијом фрџе, *упропан* удара и чека ногу у узенгију да туриш [...] (ПРК, 149); И доктора Суботу су гурали да се о содржају речене *Адресе решително* изјасни [...] (Госпођа Олга, 37–38); Не пристоји се земљомерцу наглас да размишља и свог душевног стања инвентаријум *публично* да разглашава, илити гануљиво о својим идеалима и осећајима да се исказује. (КСП, 194); [...] које је овај за живота *добро усањао* и *аманетно* их дометнуо, кроз године и плаветне сневачке капије [...] (ПРК, 105);

[...] они који у погледу саме историје не бејаху са собом *утврдо* [...] (ГО, 19); Кажу да је судија Мишић, „у предметној расправи“, доста речи *утаман* потрошио, а да ни самог себе није убедио... (оригиналне 3 тачке) (ГО, 37); [...] („...толике свеће *утаман* поарчити, а за Петог пука спомен-плочу корисница никако да се углави“) [...] (ГО, 29); [...] прадеда је мој у фрајкору био, и са Живаном Раонићем, целим капетаном, *иструпачки* се наскакао [...] (ДБО, 123); („...којем је *дотична* свећа већ трипут узалуд ужизана, почем му је *сватрипут*, у последњи онти час, за прекостранство одбијан агреман, а ни он сами, 'ординарној преживелости унаточ, ни са разлупаном главом не шћаше да умре“) (ГО, 28); Ух, три пута, уз труптање ногом – такођер *трикратно*. (КСП, 186); Ни баба Живана, протоколисана ћелијанска вештица, и од сваке руке чинилаца, *вишекратно* испод Суда пуштана, тог мокрења не могаше да га опрости [...] (ЈЛ, 137).

У семантичком пољу мере, на сличан начин се сусрећу у тексту прилози чија стилска обележеност потиче из различитих сфера. Издвојили су се прилози са значењем изразите мере или прекомерности: *већма*,⁵ *овдећ*, *посве*, *сасма*, *кудикамо*, те архаично црквенословенско *зјело*.⁶ Лексеме типа *неоценимо* и *неизбрисимо* пореклом су партиципски облици са „предвуковским“ морфолошким и фонетским обележјем (Милановић 2022б: 169–171; Милановић овде наводи и: *неопозимо*, *незадржимо*, *неизбежимо*). Уз овакве лексеме

⁵ „У већој мери, више“ (РСАНУ)

⁶ А. Јањушевић Оливјери (2018: 174), говорећи и о различитим одређењима лексема *веома*, *врло* и *зјело* у погледу њихове припадности врсти речи, одређује лексему *зјело* као партикулу и црквенословенску реч која има значење 'врло много', далеко је мање фреквентна од *веома* и *врло* и „употријебљена у савременом језику има шаљиву или ироничну конотацију“.

Бели Марковић употребљава и њима стилски несродне, као турцизам *зорли*, са призвучком народне епике, а који у прилошкој служби такође има значење „веома, врло, у великој мери” (в. РСАНУ, под *зорли*):

Али такви се [...] ни бројали канда нису, осем у полицајним нотатима некога ако би „зачислили”, већма због неукаране речи... (Госпођа Олга, 52); [...] али ћелијанска су мњења била већма дрвена и могла су се, и међу најрођенијима, узети за просто „гарављење” илити „сапуњање [...]” (ЈЛ, 137); Разилазили су се у светлости пламена који беше сасма полагао. (ПТМП, 33); У својим *притчма*, а оне су углавном саме себе описивале, Р. Б. Марковић духове саме одвех фамилијарно узима [...] (ПРК, 130); Остало је, у Р. Б. Марковићевим списима, посве нејасно: [...] (ПРК, 133); Истина, показало се, „народног памћења штоно би се касало”, како је кудикамо јача „пречуканог Кнеза кредитна линија” (ГО, 42);

А учени би људи село Ћелије на миндрос узели једино ако би се Ћелијанцима каква *лимунација* омакла, *зорли кабаста*, па да село Ћелије у *пенел* и у *дим начисто оде*. (Лимунација, 107); [...] премда би, све ако се на вагу тури, несрећа његова, и поред толике среће, зјело преважила: [...] (КСП, 79); Тешан Солдатовић, за живота неоценимо богат свињарски трговац, који се заимао јоште у време кад је било срамота красти [...] (ПРК, 119); [...] као да држи кајасе четворопрега и у прошњу чилаше: хотијавши да остави утисак, неизбрисимо јак. (СУК, 12).

С друге стране, прилог *обашка* (РСЈ: „одвојено, посебно”; „не узимајући у обзир, у страну) РСЈ макар у другом значењу квалификује као лексему разговорног домена употребе, те се може рећи да је ова лексема међу онима које, за разлику од претходно наведених, репрезентује ниски стил у сфери прилога. Она се, како грађа показује, у прози Белог Марковића користи са значењем блиским значењу ’посебно’ у смислу ’нарочито, поготову’, те се и неретко у истој реченици комбинује са *поготово*:

Н(*икола*) КАЛАБИЋ поуздан је био да о животу више него ико знаде, обашка: о ономе од чега болују и чиме се усхићују људи [...] (КСП, 91); „Како год било, у свакој би држави Наври-књига заслужила пажњу, поготово с војене стране и, обашка, пажњу свију који знају да истина није само оно што за истину министри прогласе” (ДБО, 133); [...] тврдећи да о дунст-теглама калп-прича прибрану обазривост поискава, „обашка ако би се и госпођа Олга претљавала, почем није исто *дотичну* дону усмено потезати, по дамен-серкуловима и другог реда овдашњим механама, „каоноти за кнезу Мишкину мнимо симпатисање”, поготово у призрењу да се писменом изрочију морају дати корпусделиктијска следства [...] (ГО, 37).

Осим наведених примера, и мање фреквентни прилози и партикуле јављају се са сличним фонетско-фонолошким и морфолошким онеобичајенима која архаизују језик Марковићеве прозе:

(...*такореквџ* *ex tempore*, каоноти у некој опери [...])” (ГО, 31–32); [...] па је и геометар Јовановић управ то на уму имати морао [...] (КСП, 174); И земљомерац, начално, допуштење себи дати може: [...] (КСП, 128); Ну, у Вечитости [...] риблиџ зејтин ваљевских гласина у питко вино ће се претворити [...] (КСП, 16); [...] нити је пак Аниб Баронијан Белу онти ђуприју, преко небеске Колубаре, контракт-супружници, госпођи Олги, на презент могао претемељити [...] (ГО, 50); Ништа што се у описаним околностима

ни за хромог Вука места не би нашло, пак би и хроми Вук до своје дестинације морао престајати. (ПРК, 146).⁷

Модалне и фактивне партикуле су лексички слој који прати једну од магистралних карактеристика Марковићеве прозе, а то је питање веродостојности сваке приче. Наглашавајући да су у Марковићевој збирци *Ђоравна страна* „несигурне границе између приче и стварности” и поткрепујући своје налазе и сегментима из других његових дела, Самарџија (2022: 26–27) из књижевноуметничког текста „извлачи” овакве карактеристике саме приче: „Прича, како каже Бели Марковић, може бити разговетна, а измишљена (67), чувена она (87), једноставна и ’ко зна колико пута започињана’ (117). Некада има ту привилегију да се ’не мења према поретку у свету’ (119)”. У тој равни неизвесних одговора на питања веродостојности и поузданости извора, били они писани или усмени, модалне и фактивне партикуле (и прилози) обликују однос приповедача према истинитости онога што приповеда.

С обзиром на то да се бавимо овим лексичким слојем и његовим односом према идејној основи дела, нећемо улазити у расправу о појединачним примерима и припадности лексема одређеној врсти речи (најчешће је реч о разликовању партикуле од прилога, в. Мразовић 2009: 466–473). И Јањушевић Оливиери (2018: 42) наглашава да лексеме *заиста*, *доиста*, *одиста*, *ваистину* и *уистину* (управо честе у прози Белог Марковића) „нису нити типични прилози нити типичне ријечце”; оне „најчешће стоје уз предикат и, осим што наглашавају његов садржај, служе као језички знаци којима се потврђује да појам у субјекту врши управо радњу исказану глаголом у предикату” (Исто: 43). Клајн упућује на то да Стевановић сраслицу *дашта* помиње, заједно са *можда*, *ваљда* и *дакако*, у одељку „Везничке сложенице”, те каже: „он ту заправо говори о спојевима с везником *да*, који најчешће нису везници него реченични прилози или, како их он назива, модалне речце” (Клајн 2002: 139). За нас је, међутим, значајније питање фреквенције оваквих лексема у стандардном српском језику, односно степена њихове стилске маркираности. Према Јањушевић Оливиери (2018: 43), *ваистину* и *одиста* су карактеристика архаичног стила, а „и партикула *доиста* све више уступа мјесто најфреквентнијој од наведених партикула – *заиста*”. Ауторка упућује и на језичку економију као узрок природног свођења употребе ових партикула на најуобичајенију, с обзиром на то да им је корен исти, а значење веома слично.

У пољу модалности и фактивности Бели Марковић заиста употребљава широку лепезу лексема којим и онеобичава језички израз и читаоца непрестано држи између сфере реалности и ослобођености приче од сваког истинитосног предзнака, што потврђујемо следећим примерима:

⁷ Пак се употребљава као везник и као адверзативна партикула, а *ну* као узвик и партикула.

По свом увиђају славни Суд нека пресуђује, али није у реду да госпоју питате: стижу ли јој ода њ писма, ако се позитивно зна да је отварање писама у овдашњој пошти обична рутина [...] (КСП, 111); [...] премда се тако штогод, Богу хвала, није догађало, изузимајући понеки донста незгодни стицај (ГО, 56); И нехажше су не ко хоја него одистина, помно мотриле да се у чему њиховом жеравица не излеже [...] (ПТМП, 74); [...] али временом су се и друкчији проврзли шапати: бајаги о њеној тамо себини [...] (ГО, 45); [...] као да би он преузео старање о Р. Б. Марковићевом наследству, којег заправо није ни било, ако се напред описана кућа изузме и оно што је, као опустелу авлију, крезуби плот обухватао. (Л, 59);

Ни концоларијске муке, ваистину, мали разлог нису да се земљомерац од службе одлучи и сам у себи потпуно изгуби [...] (КСП, 195); Логаритмар, ваистину, мозак одмењује [...] (КСП, 131); Госпођа Олга је више изиграла удовицу, знајући да јој добро пристаје црнина, негли што се удовицом воистину осећала [...] (ГО, 21);

Ах, на плетенку, дашта негли на плетенку... (КСП, 55); Пустолину, дашта негли пустолину сваки земљомерац веком катастрише, карактер ћердајући [...] (КСП, 192);

Ствар је, јамачно, у томе што је Р. Б. Марковић на свој начин толковао и приуговљевао Ћелијанску читулу, ваљда Књигу мртвих тамошњег света, с пречишћеним изнахођењима... (Л, 29); [...] тако да би ствари другим правцем зајамачно пошле, с куди-камо више среће [...] (ГО, 18); Елем, све на том месту бејаше као да никад ништа било није, па би зајамачно тако и остало, само да се муве однекуд нису појавиле, одмах се познало, нису ни каниле с тог места да оду... (ГО, 13);

И доктора Суботу су гурали да се о садржају речене *Атресе* решително изјасни, што би и „предметну расправу“ одсеком можебити прекинуло, али доктор Субота се, кажу, око себе препануто обзирао... (ГО, 37–38); (.....у чему је госпођа Олга и сама, можебити, секундовала, аколи пак није – знала је шта се збива“) (ГО, 31); Гутао је, стога, дусе и ћутао можебити гробно. (КСП, 135); С таквог визир-пункта и незнани нам писмоноша, можебити, живот опсервише [...] (КСП, 211);

Једну од две тамошње Свете Петке, сред апел-плаца Луде куће, кушали су, морти и уз г. Ценићево прећутно согласје: [...] (ДБО, 228).

Како се из наведених потврда може видети, Бели Марковић не само да посеже за стилематичним лексемама, него употребљава и њихове варијанте (фонетско-фонолошке и морфолошке): архаично ваистину јавља се и са додатним онеобичајењем воистину, поред јамачно присутна је и лексема зајамачно. Још једна пажње вредна интервенција јесу „улексемљења“ као можебити и морти, те комбинације модалних речи (нпр. јамачно и ваљда) и лексичко-синтаксички обрасци као што је дашта негли са понављањем именичког елемента. На примеру лексеме дашта Миловановић (2022: 250–251) показује како Марковић шири деривационо гнездо одређених лексема, али и постиже хуморни ефекат, односно „иронијско портретисање ликова“.

Посебно место по фреквенцији и стилематичности има прилог *божем* (‘бајаги’, в. РСАНУ под *божем*). Овај прилог заправо „призива“ старије доба српског књижевног језика, а све потврде које се дају у РСАНУ потичу из дела писаца и научника који су стварали у другој половини 19. века. То су Милан Ђ. Милићевић, Ђуро Даничић, Симо Матавуљ, Јован Јовановић Змај и Милован Глишић. Осим тога, у прози Белог Марковића *божем* је најчешће одвојено зарезима:

Ћелијанци су, божем, Р. Б. Марковића за филозофа сматрали (Л, 137); ...иако је било оних који су божем, увардали да свака се вода понекој звезди приклања, и то је она звезда која се, после, у бунарском зденцу одразује... (Л, 112); Наврн-књиге загонетност и сва њезина мислена, божем, вредност, прелесност и сила, потицаху из простог света неутажиме жеље [...] (ДБО, 109).

На сличан начин, али рестриктивно употребљена, везана за један лик и за синтагму *госпар нахвао*, лексема *нахвао* директно „призива” не само језик Марина Држића, већ и дубоко етичко опонирање.

Осим морфолошких усложњавања (кумулације морфема, додавања „навезака”) о којима смо говорили, Бели Марковић употребљава и редупликативне полусложенице, са значењем приближности и неодређености (Клајн 2002: 133) као *овда-онда* или са редуплицирањем као поступком семантичке интензификације (у нашем примеру *давно-давно*, што региструје, наводећи исти пример, Миловановић 2015: 174):

Шљапкала су весла и чула се отегнута песма пијаних рибара, пошто су у мрежи извукли голу девојану за коју је вармеђа обећала награду у злату, али вармеђа је, давно-давно, обећала злато и за неутешно лепу Ержебет, па слагала... (СУК, 14); Фали овде, све време, једна од оних градских луда, из количине и у животу и у књижевству резидентних несмајника, да из своје душе, овда-онда, посвира, разуме се [...] Премда г. Марић, с началничког тамо места, бејаше дужан заповести да се у овд. Читаоници поврати ред, ма и сменом управитеља, г. Бојића – он на томе, као ни претходник му, г. Зорић, није много упирао, па су дефенштероване књиге, овда-онда, падале по главам мимоходећег света, уз ларму која таквим местима није приличила. (ДБО, 227).

Различити облици морфолошког „усложњавања” непроменљивих речи праћени су и видљивим умножавањем самих лексема. Та уланчавања су контактна или се две непроменљиве речи (а најчешће прилози) јављају у оквиру исте комуникативне реченице, што је иначе регистровано као један од најистакнутијих стилских поступака у прози Белог Марковића (Бабић 2015). У случају непроменљивих речи, најчешће су то напоредне везничке прилошке синтагме, као у првој групи примера који следе. Међутим, и ови се поступци стилски додатно усложњавају, те се другом групом примера указује на: кумулацију исте (коренске) морфеме додатним лексичким елементом (*негде, нигде, где*), умножавањем сродних прилога у дисконтатној позицији, или у структурно сличним синтаксичким конструкцијама, а у последњем наведеном примеру друге групе се различити поступци нагомилавања комбинују у оквиру исте комуникативне реченице. Трећу групу заправо чини само један пример који илуструје сродан поступак увођења сваке координиране јединице истим конектором, и то на два блиска места у реченици, чиме се остварује емфатички полисиндет (в. Ковачевић 2000: 327):

Госпођа Атанасијевић се бојала да не испадне глупа ако се, овако или онако, пред капетаном Зојзем, династички исказе: [...] (ДБО, 135); Одвајкада и свугде, има песама које се без гласа певају, само у Ћелијама такве песме нису песме, а ни приче, већ особито

неко ћутање [...] (Ј, 35); Фасцикули кир Папајоаниса пунили су се, обдан а поготово ноћу, обвину стисима, заобљујући се по средини, полако и неприметно, као што се трудних жена трбух заобљује. (Ј, 45); [...] који ће, раскорачен, с руком на пиштољу преко глава загладан у рубове далеких брда, стајати круто и непомично, према ветру [...] (ПТМП, 10); И сонетиста Шупут се такође ућутао, премда некако слојевито и упреподобљено, са стоичком помиреношћу оног који зна да права прича само у ћутању лагано дозрева. (ГО, 28–29); [...] и тада би понукани Ђелијанац збуњено и упитно око себе гледао. (Ј, 59); Турска војска није више ружно и немодерно оденута, како то изнашају ваљевске забун-новине. (ДБО, 123);

Очима, каменим, немо зурећи, „не у једну тачку већ у негде и нигде гдено су све тачке” [...] (ГО, 19); То није могло да се не види, и да се не чује, по дану је било, али нико није видео, нити је когод чуо, па се сад приповеда и овако, а приповеда се и онако... (Ј, 23); Видео сам их свуда, а не бежу нигде. (ПТМП, 9);* [...] који ће увек на кривом месту да се нађу – час одвећ десно, час, опет, исувише лево. (ПТМП, 10); Не зна се кад се Лакан пренуо и зашто... (СУК, 13); Одмотавао је, ноћу, по белим листинама, пређу са канчела својих усмелена, над којима потпуне власти није имао, а свећа је, трезвено и равнодушно, крај њега ждила, некад и по дану, као да му урезује жижак у памети. (Ј, 56).

[...] а кад се, најпосле, Сретен Лазић, после десет година, ненадано поврати, и кад, вели притча, пред својом капијом хотијаше да јарам најзад испаличи – испоставило се да ни капије ни авлије нема, ни куће, ни вајата, нити пак лебне вуруне, само у апти и корову камени праг на којему – црну вуну предући, ни мртва ни жива – супружница његова Петрија сеђаше; (ПРК, 111).

На крају, када је реч о узвицима и ономотопејама које употребљава Бели Марковић, не региструју се онеобичајења по себи, односно лексичка и фонетска. Ова категорија, ипак, дозвољава слободу фонетско-фонолошког обликовања, тако да за сад можемо констатовати само то да се јављају у издвојеним, кратким исказима или у „протоментима”. Овде се свакако отвара простор за анализу њихове улоге и места у тексту:

Ах, да... (СУК, 200); О, мој Боже! (СУК, 216); Хм, у тројству... (СУК, 217); „ЕХ, НИЈЕ ТРЕБАЛО...И НЕ ЗАБОРАВИ...” (ПТМП, 48).

Такође, у раду су остале неистражене стране лексеме и изрази, најчешће у функцији адвербатива, писани латиничним писмом (в. Ђуркин 2016). Поред тога, селектовани су примери који илуструју одређене механизме онеобичајења и стилске интервенције, са пуном свешћу о томе да је стилематичних непроменљивих речи у Марковићевој прози толико да их је немогуће пописати и навести у оквиру не једног рада, већ, чини нам се, ни у оквиру читаве монографије.

Уз ова ограничења, можемо издвојити неколико закључних напомена.

Непроменљиве речи у прози Радована Белог Марковића показују веома сличне карактеристике као и променљиве, у складу са налазима и закључцима претходних проучавања. Запажено је више типова онеобичајења на лексичком

* Шљукић (2022: 291) запажа сличне обрте, односно да Бели Марковић „поједине игре речи реализује у облику антагонизама” у роману *Стојна ветрењаца*.

плану. Прво, то је употреба архаизама, дијалектизама и друге нестандартне лексике или фонетске и морфолошке измене којима лексеме добијају такав „призвук”. Потом, уочљиве су интервенције на морфолошком нивоу које за резултат имају морфемско усложњавање – додавање префикса, суфикса, грађење редупликативних сложеница и додавање „навезака”, морфема којима се не модификује значење. Поред тога, посебно у сфери начинских прилога као семантички најширих а тиме и најразноврснијих, има неуобичајених комбинација основа и суфикса, али смо регистровали и сасвим иновативне поступке. То су осамостаљење лексеме која је део прилошког израза или сложеног везника и експанзија прилошког инструментала без предлога. На плану синтаксичке организације упечатљиво је одвајање прилога зарезима, креирање парних конструкција, посебно напоредних синтагми, и емфатички полисиндет.

Као и у претходним проучавањима језика прозе Радована Белог Марковића, закључујемо да у његовом језику, и на плану непроменљивих речи, коегзистирају лексеме из различитих периода српске књижевности, лексеме из различитих регистара, многе од њих и са две или чак више варијанти. У овоме видимо још један знак оригиналности књижевног израза писца, али и његову „саживљеност” са језиком којим пише, а у којем ни „најмање”, релационе, непунозначне речи нису стилски маргинализоване. Оне налазе своје место и као стилеме и као учесници у стилогеним поступцима, што омогућује разграната, барокна реченица која „постаје само спољашњи оквир за хибридне спојеве готово неспојиве лексике, у којој има и пишчевих духовитих креација” (Милановић 2022а: 22).

ИЗВОРИ

- ПТМП:** Радован Бели Марковић, *Паликућа и Тереза милости пуна* (Сабрана дела Радована Белог Марковића, књ. 1), Лајковац: Градска библиотека, 2013.
- СУК:** Радован Бели Марковић, *Сетембрини у Колубари* (Сабрана дела Радована Белог Марковића, књ. 4), Лајковац: Градска библиотека, 2013.
- Л:** Радован Бели Марковић, *Лимунација у Ђелијама* (Сабрана дела Радована Белог Марковића, књ. 7), Лајковац: Градска библиотека, 2013.
- ПРК:** Радован Бели Марковић, *Последња ружа Колубаре* (Сабрана дела Радована Белог Марковића, књ. 8), Лајковац: Градска библиотека, 2013.
- ДБО:** Радован Бели Марковић, *Девет белих облака* (Сабрана дела Радована Белог Марковића, књ. 10), Лајковац: Градска библиотека, 2013.

- КСП:** Радован Бели Марковић, *Кавалери старог премера* (Сабрана дела Радована Белог Марковића, књ. 12), Лајковац: Градска библиотека, 2013.
- ГО:** Радован Бели Марковић, *Госпођа Олга* (Сабрана дела Радована Белог Марковића, књ. 13), Лајковац: Градска библиотека, 2013.
- РСЈ:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–17, Београд: Српска академија наука и уметности.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2005:** Ивана Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић: *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 119–289.
- Бабић 2015:** Миланка Бабић, Језичко-стилске карактеристике приповијетке 'Машински елементи' Радована Белог Марковића, у: Р. Микић (ур.), *Интерпретације у Телијама, проза Радована Белог Марковића* (зборник радова), Лајковац: Градска библиотека, 181–194.
- Вукић 2020:** Маја Вукић, *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*, Ниш: Филозофски факултет.
- Ђуркин 2016:** Веселина Ђуркин, О језику и стилу Радована Белог Марковића, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1: *Језик, књижевност, уметности*, Крагујевац: ФИЛУМ, 77–90.
- Ивић 2005:** Милка Ивић, *Значења српскохрватскох инструментала и њихов развој*, Београд: Београдска књига – Српска академија наука и уметности.
- Јањушевић Оливиери 2018:** Ана Јањушевић Оливери, *Интензификаторске партикуле у савременом српском језику*, Косовска Митровица – Никшић: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици – Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик.
- Клајн 2002:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику I. Слагање и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Клајн 2003:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику II. Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад; Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ковачевић 2000:** Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура* (треће измењено и допуњено издање), Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2007:** Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Ковачевић 2015:** Милош Ковачевић, Стилематичност реченице Радована Белог Марковића у збирци прича 'Живчана јапија', у: Р. Микић (ур.), *Интерпретације у Ђелијама, проза Радована Белог Марковића* (зборник радова), Лајковац: Градска библиотека, 73–135.
- Ковачевић 2022:** Милош Ковачевић, Особеност језика Радована Белог Марковића у језику књижевности српске, у: Р. Микић, М. Кецојевић (ур.), *Кроз капије будућих времена, проза Радована Белог Марковића* (зборник радова), Ваљево: Матична библиотека „Љубомир П. Ненадовић”, 77–103.
- Кубурић Мацура 2021:** Мијана Кубурић Мацура, *Категорија концесивности у савременом српском језику*, Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци.
- Микић 2013:** Радивоје Микић, Од миметичког до митопоетског – проза Радована Белог Марковића, предговор у: Радован Бели Марковић, *Паликућа и Тереза милости пуна*, (Сабрана дела Радована Белог Марковића, књ. 1), Лајковац: Градска библиотека, VII–LXV
- Микић 2017:** Радивоје Микић, *Прича и мит о свету. Огледи о прози Радована Белог Марковића* (треће, допуњено издање), Београд: Албатрос плус.
- Милановић 2009:** Александар Милановић, Над језичким лавиринтима Радована Белог Марковића, у: Р. Микић (ур.) *Проза Радована Белог Марковића*, Ваљево: Матична библиотека „Љубомир П. Ненадовић”, 43–56.
- Милановић 2022а:** Александар Милановић, Архаизација као језичко-стилски поступак у српском роману, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, зборник радова, Књига I *Језик и стил српскога романа*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 15–25.
- Милановић 2022б:** Александар Милановић, 'Госпођа Олга' и језичко-стилска доследност Радована Белог Марковића, у: Р. Микић, М. Кецојевић

(ур.), *Кроз капије будућих времена, проза Радована Белог Марковића* (зборник радова), Ваљево: Матична библиотека „Љубомир П. Ненадовић”, 159–190.

Миловановић 2015: Соња Миловановић, Индивидуална лексика у причама Радована Белог Марковића, у: Р. Микић (ур.), *Интерпретације у Ђелијама, проза Радована Белог Марковића* (зборник радова), Лајковац: Градска библиотека, 155–179.

Миловановић 2022: Соња Миловановић, Индивидуализми у романима Радована Белог Марковића, у: Р. Микић, М. Кецојевић (ур.), *Кроз капије будућих времена, проза Радована Белог Марковића* (зборник радова), Ваљево: Матична библиотека „Љубомир П. Ненадовић”, 236–257.

Мразовић 2009: Pavica Mrazović, *Gramatika srpskog jezika za strance* (drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje), Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Николић 2014: Марина Николић, *Категорија степена у српском језику, сложена реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Николић/Чутура 2015: Милка Николић, Илијана Чутура, Поредбене синтаксичке јединице као средство диманике исказа у српској прози постмодернизма (на примерима из романа Радована Белог Марковића, *Српски језик*, XX, 459–478.

Палић 2007: Ismail Palić, *Sintaksa i semantiča načina*, Sarajevo: Bookline.

Радовић Тешић 2000: Милица Радовић Тешић, О лексиси у роману *Лајковачка пруга* Радована Белог Марковића, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, 491–497.

Самарција 2011: Снежана Самарција, Господар гиштова (Поигравања с традицијом у *колубарској трилогији* Радована Белог Марковића), у: Р. Микић (ур.), *Господар гиштова* (зборник радова), Лајковац: Градска библиотека, 163–204.

Самарција 2022: Снежана Самарција, За причу, брате! (Фолклорна јапија у малим причама о Псачанима Радована Белог Марковића), у: Р. Микић, М. Кецојевић (ур.), *Кроз капије будућих времена, проза Радована Белог Марковића* (зборник радова), Ваљево: Матична библиотека „Љубомир П. Ненадовић”, 13–52.

Чутура 2015: Илијана Чутура, Стилски аспекти обликовања реченице у ’Колубарској трилогији’, у: Р. Микић (ур.), *Интерпретације у Ђелијама, проза Радована Белог Марковића* (зборник радова), Лајковац: Градска библиотека, 139–153.

Чутура 2020: Илијана Чутура, *Међуоднос прилога и прилошких израза у савременом српском језику*, Јагодина: Факултет педагошких наука.

Чутура 2023: Илијана Чутура, Синтакса изненађења и преварених очекивања у прози Радована Белог Марковића, у: В. Вукашиновић (ур.), *Савремена српска проза бр. 35* (зборник радова са научног скупа одржаног 18. и 19. новембра 2022), Трстеник: Народна библиотека „Јефимија”, 181–206.

Шљукић 2022: Марија Шљукић, Слојевитост језика Радована Бели Марковића у роману *Стојна ветрењача* из домена феноменологије, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, зборник радова, Књига I *Језик и стил српскога романа*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 287–295.

STYLEMATICITY AND STYLOGENITY OF NON-CHANGEABLE WORDS IN RADOVAN BELI MARKOVIĆ'S PROSE

Summary

The paper deals with stylematicity and stylogenity of non-changeable words in Radovan Beli Marković's prose. The corpus consists of seven novels and of research papers by other authors. The paper refers to the models of uncommonness of prepositions, adverbs, conjunctions and particles, as well as the specifics of their use in the specific lexical and syntactic surroundings.

The main conclusion is that non-changeable words in Radovan Beli Marković's prose show very similar characteristics as his lexis in general, in accordance with the findings and conclusions of previous studies. Several types of lexical unusualness and stylematicity were noticed. Primarily, it is the use of archaisms, dialectisms and other non-standard lexis or phonetic and morphological changes which give lexemes such an "overtone". Interventions which include reduplication, adding prefixes, suffixes and adds which do not modify the meaning, result in increased morphemic word complexity. We have also registered innovations as the "independence" of a lexeme that is part of an adverbial expression or a complex conjunction, and the expansion of an adverbial non-prepositional Instrumental. At the level of syntactic organization, we can conclude that the main stylistic interventions are the separation of adverbs with commas, creation of paired constructions, especially co-ordinative syntagms, and emphatic polysyndets.

Key words: Radovan Beli Marković, non-changeable words, stylematicity, unusualness, stylogenity.

*Ilijana R. Čutura
Violeta P. Jovanović*